

ΧΑΛΚΟΥΣ ΜΥΚΗΝΑΪΚΟΣ ΘΩΡΑΞ
ΕΚ ΔΕΝΔΡΩΝ

Ὅτε τὸ 1956 ἀνέλαβον τὴν Ἐφορείαν τῆς Ἀργολίδος καὶ ἐπεσκέφθην διὰ πρώτην φορὰν τὸν χώρον τῆς παλαιᾶς ἀνασκαφῆς εἰς τὸ χωρίον Δενδρά, παρετήρησα παραπλεύρως καὶ βορείως τοῦ στομίου τοῦ ὑπ' ἀριθ. 10 θαλαμοειδοῦς τάφου (βλ. PERSSON, *New Tombs at Dendra*, σ. 18 εἰκ. 17) μικρὸν βύθισμα τοῦ ἐδάφους, ἐξ οὗ συνεπέρανα ὅτι εἰς τὸ σημεῖον ἐκεῖνο ἔπρεπε νὰ ὑπάρχῃ καὶ ἄλλος ὅμοιος μυκηναϊκός τάφος, τμῆμα τῆς ὄροφῆς τοῦ ὁποίου ἐφαίνετο ὅτι εἶχε καταπέσει'. Ἡ Διεύθυνσις Ἀρχαιοτήτων τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας, πρὸς τὴν ὁποίαν ἀνέφερα τότε τὸ γεγονός, μοῦ ἀνέθεσε τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ τάφου, ἐκάλεσε δὲ συγχρόνως, λόγῳ τῆς σχέσεώς του μὲ τὸν χώρον ἐκ τῆς προτέρας ἐκεῖ ἐρεῦνης, τὸ ἐν Ἀθήναις Σουηδικὸν Ἀρχαιολογικὸν Ἰνστιτούτον νὰ συμμετάσχῃ εἰς αὐτήν, ἐὰν ἤθελε.

Αἱ παρεμβληθεῖσαι ἐν τῷ μεταξὺ ἄλλαι ἐπιγούσαι ἐργασίαι τῆς Ἐφορείας καὶ τὸ γεγονός ὅτι ἐκ μέρους τοῦ Σουηδικοῦ Ἰνστιτούτου δὲν ἐπεδείχθη τότε τὸ ἀπαιτούμενον ἐνδιαφέρον συνετέλεσαν εἰς τὴν ἐπὶ μακρὸν ἀναβολὴν τῆς ἀνασκαφῆς. Ὅτε δὲ κατὰ τὸ 1959 ἀπεφάσισα νὰ ἐπιχειρήσω αὐτήν, ἐκάλεσα καὶ ὁ ἴδιος κατὰ καθήκον εἰς συμμετοχὴν τὸν νῦν Διευθυντὴν τοῦ ἐν Ἀθήναις Σουηδικοῦ Ἰνστιτούτου κ. P. Astrom, ὅστις μετὰ προθυμίας ἀπεδέχθη τὴν πρόσκλησιν, ἀπεφασίσασαμεν δὲ ἀπὸ κοινοῦ τὴν διεξαγωγὴν αὐτῆς τὸν Μάϊον τοῦ 1960.

Δυστυχῶς, οἱ λυμαινόμενοι καὶ τὴν περιοχὴν τῆς Ἀργολίδος ἀρχαιοκάπηλοι πληροφορηθέντες περὶ τῶν προθέσεών μας ἀπὸ τὴν εἰδησεογραφίαν τοῦ τοπικοῦ Τύπου καὶ γνωρίζοντες τὸ πλούσιον περιεχόμενον τῶν ἀποκαλυφθέντων ἐκεῖ παλαιότερον μυκηναϊκῶν τάφων ἐπεχείρησαν λαθραίαν ἀνασκαφὴν τοῦ τάφου τὴν νύκτα τῆς 5ης πρὸς τὴν 6ην Ἰανουαρίου 1960. Ὑπῆρξεν εὐτύχημα ὅτι ἡ ἐνέργεια αὕτη περιήλθεν ἀμέσως τὴν ἐπομένην εἰς γνῶσιν τῆς Ἀστυνομίας, ἡ ὁποία καὶ ἐπενέβη

¹ Πρὶν ἀπὸ ἐμὲ καὶ ὁ προκατόχος μου εἰς τὴν Ἐφορείαν Ἀργολίδος καὶ ἤδη Γεν. Διευθυντῆς τῆς Ὑπηρεσίας Ἀρχαιοτήτων κ. Ἰω. Παπαδημητρίου εἶχεν ἐπισημάνει αὐτόν.

ἀστραπιαίως, χωρὶς ἐν τούτοις νὰ ἐπιτύχῃ τελικῶς τὴν σύλληψιν τῶν ὑπευθύνων. Ὅπως δὴποτε, ἐκ τῆς ἀμέσου αὐτῆς ἐπεμβάσεως ἀπετράπη ἡ περαιτέρω διαρπαγὴ, ἥτις τοιουτοτρόπως περιορίσθη μόνον εἰς τὴν ΒΑ. γωνίαν τοῦ τάφου, εἰς ὃ σημεῖον ἀκριβῶς εὐρίσκετο τὸ ἄνω σῶμα τοῦ ἐν αὐτῷ ἀποκειμένου μεμονωμένου νεκροῦ. Πρέπει ὁμως νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ λαθραία αὕτη ἀνασκαφὴ ἐπέφερεν ἰσχυρὰν διατάραξιν τοῦ τάφου εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, εἶναι δὲ βέβαιον ὅτι καὶ πολὺτιμα ἐδῶ ἀντικείμενα διηρπάγησαν ὑπὸ τῶν ἀρχαιοκαπήλων. Ἐκτοτε καὶ μέχρι τῆς διεξαγωγῆς τῆς κανονικῆς ἀνασκαφῆς ὁ τάφος ἐφρουρεῖτο συνεχῶς ὑπὸ τῶν ὀργάνων τῆς τοπικῆς Ἀστυνομίας καὶ τῶν φυλάκων τοῦ Μουσείου Ναυπλίου.

Ἡ ἀνασκαφὴ ἤρχισε τὴν 2^{αν} Μαΐου 1960 καὶ διήρκεσε μέχρι τῶν μέσων τοῦ ἰδίου μηνός. Εἰς αὐτὴν ἔλαβον μέρος, πλὴν ἐμοῦ καὶ τοῦ κ. Astrom, ὡς βοηθός μὲν ἡ Ἐπιμελήτρια Ἀρχαιοτήτων Δις Ὀλγα Ἀλεξανδροῦ, ὡς ἀρχιτέκτων δὲ ἡ Σουηδὴ Κα Elsa Gulberg. Ὡς ἀρχιτεράτης ἐχρησίμευσεν ὁ γνωστός καὶ ἐξ ἄλλων ἀνασκαφῶν Ἰω. Καραμητρός, εἰς τὴν ἐπιδεξιότητα τοῦ ὁποίου ὀφείλεται ὁ συστηματικὸς καθαρισμὸς τοῦ τάφου ἄνευ οἰασδὴποτε ζημίας τῶν ἐν αὐτῷ ἀντικειμένων.

Ὅπως ἤδη ἐλέχθη, ἐντὸς τοῦ τάφου εἶχεν ἐνταφιασθῆ εἰς μόνον νεκρός. Τοῦτον συνώδευον ὀλίγα πηλίνα ἀγγεῖα καὶ ἀρκετὰ πολὺτιμα χαλκᾶ ἀντικείμενα, μερικὰ τῶν ὁποίων τυγχάνουν ὄλως ἰδιαιτέρας σημασίας. Δεδομένου ὅτι ὁ τάφος ἐχρησιμοποιήθη διὰ μίαν μόνον φορὰν καὶ ὅτι τὰ συνοδεύοντα τὸν νεκρὸν ἀγγεῖα ἀνήκουν εἰς τὴν ΥΕ ΠΒ ἕως ΠΙΑ:1 περίοδον, ἐπεταὶ ὅτι καὶ τὰ λοιπὰ ἐκ τοῦ τάφου εὐρήματα πρέπει νὰ ἀνήκουν εἰς τὸ β' ἡμισυ τοῦ 15^{ου} αἰ. (1450-1400 π.Χ.).

Ἡ μελέτη καὶ ἡ δημοσίευσίς τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ τάφου, εἰς ὃν ἐδόθη ὁ ἀριθ. 12 ἐν συνεχείᾳ πρὸς τὴν ἀρίθμησιν τῶν παλαιότερον ἐδῶ ἀνασκαφέντων τάφων, ὡς καὶ ἡ δημοσίευσίς τῶν εὐρεθέντων ἐν αὐτῷ πηλίνων ἀγγείων, ἀνήκει κατὰ τὰ μεταξὺ ἡμῶν συμφωνηθέντα πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς εἰς τὸν κ. Paul Astrom. Εἰς τὸν ἴδιον παρεχωρήθη ὡσαύτως τὸ δικαίωμα τῆς μελέτης καὶ δημοσιεύσεως τοῦ πλῆσιον ἀνασκαφέντος δευτέρου τάφου ὑπ' ἀριθ. 13.

Εἰς τὸν ὑπογράφοντα ἀνήκει ἡ εὐθύνη τῆς μελέτης καὶ δημοσιεύσεως τοῦ συνόλου τῶν ἐν τῷ πρώτῳ τάφῳ εὐρεθέντων χαλκῶν ἀντικειμένων, περὶ ὧν ἡ κατωτέρω ἔκθεσις.

Εἰς τὸ ἀνασκαφὴν ὑπὸ τῶν ἀρχαιοκαπήλων τμήμα τοῦ τάφου, ὅπου, ὡς ἤδη ἐλέχθη, ἔκειτο ὁ σκελετὸς τοῦ νεκροῦ, εἶναι βέβαιον ὅτι ὑπῆρ-

ἐπεσήμανεν¹. Ἀριστερὰ καὶ παραπλευρῶς τοῦ θώρακος εὐρίσκοντο τρία χαλκᾶ ἀγγεῖα, ἧτοι εἰς κάδος μετὰ προχοῆς, μία οἰνοχόη, ἧτις ἦτο τοποθετημένη ἐντὸς τοῦ προηγουμένου ἀγγείου, καὶ εἰς ἀβαθῆς δίωτος λέβης ἐν εἴδει «ταιφίου» (εἰκ. 1).

Τὸ τελευταῖον ἀγγεῖον ἐκαλύπτετο ἄνωθεν

Εἰκ. 1. Χαλκοῦς θώραξ καὶ χαλκᾶ ἀγγεῖα ὡς ταῦτα εὐρέθησαν ἐντὸς τοῦ τάφου τῶν Δενδρῶν.

χον πολυτίμα τινὰ ἀντικείμενα διαρπαγέντα ὑπὸ τῶν ἀρχαιοκαπήλων, ὅπως δεικνύουν τὰ εὐρεθέντα ἐδῶ ὑπολείμματα, ἅτινα εἶναι: 1) χαλκῆ λαβὴ ποτηρίου τύπου Βαφειοῦ κεκοσμημένη δι' ἐνθέτων χρυσῶν ταινιῶν· 2) τμήμα χαλκοῦ κτενίου με ἐπιχρυσούς ὀδόντας· 3) χαλκοῖ ἦλοι με ἐπίχρυσον κεφαλήν, προερχόμενοι ἀσφαλῶς ἀπὸ τὴν λαβὴν χαλκοῦ ξίφους.

Εἰς τὴν ἀπέναντι πλευρᾶν τοῦ θαλάμου ἔκειτο ὀλόκληρος χαλκοῦς θώραξ καὶ δεξιὰ αὐτοῦ, πρὸς τὸν τοῖχον, χαλκοῦν ἀντικείμενον εἰς σχῆμα στεφάνης με δύο ἐλλειψοειδεῖς προεξοχὰς ἄνω, τὸ ὁποῖον, χαρακτηρισθὲν κατ' ἀρχὰς ὡς κράνος, ἀνεγνωρίσθη ἔπειτα κατὰ τὸν καθαρισμὸν ὡς περιλαίμιον τοῦ θώρακος ὑπὸ τοῦ ἀναλαβόντος τὴν ἀποκατάστασιν τεχνίτου, ὅστις καὶ ἄλλας λεπτομερεῖας τῆς λειτουργίας τοῦ θώρακος

ὑπὸ μελανίζοντος στρώματος, σχηματισθέντος ἀπὸ ὑπολείμματα σεσηπότης ξύλου ἀναμειγμένα με ἴχνη δέρματος: πρόκειται ἴσως περὶ ξυλίνου πώματος τοῦ ἀγγείου ἐπενδεδυμένου με δέρμα ἢ περὶ σκελετοῦ ἀσπίδος. Ἐντὸς τοῦ ἀγγείου εὐρέθησαν δύο χαλκαῖ παραγναθίδες καὶ τινες χαυλιόδοντες ἀνήκοντες, ὅπως φαίνεται, μετὰ τῶν παραγναθίδων εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ κράνος τοῦ τύπου τῶν Boars' Tusk Helmets. Ἐξ αὐτοῦ ἀποδεικνύεται ὅτι μυκηναϊκὰ κράνη

¹ Ὁ καθαρισμὸς ὄλων τῶν ἐκ τοῦ τάφου χαλκῶν ἀντικειμένων ἐκτελεῖται εἰς τὰ ἐργαστήρια τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν, τῆς ἐργασίας ἀνατεθείσης ὑπὸ τοῦ Διευθυντοῦ κ. Χρήστου Καρούζου εἰς τὸν λίαν πεπειραμένον τεχνίτην τοῦ Μουσείου κ. Ἀνδρέαν Μαυραγάνην, ὅστις καὶ συνεχίζει ἀκόμη αὐτὴν με θαυμαστὴν πάντοτε διάθεσιν καὶ ἐπιτυχίαν. Τὸν εὐχαριστῶ καὶ ἐντεῦθεν θερμῶς.

τῆς ὡς ἄνω κατηγορίας ἔφερον ἐνίοτε μεταλλικὰς παραγναθίδας, εἰς τὰ παραδείγματα δὲ ταῦτα εὐρίσκει ἴσως τὴν καλύτεραν ἐφαρμογὴν του τοῦ ὑπὸ τοῦ ΟΜΗΡΟΥ (Μ 183, Υ 397) χρησιμοποιούμενον διὰ τὴν περικεφαλαίαν ἐπίθετον *χαλκοπάροχος*.

Ἐκτὸς τῶν παραγναθίδων, τὸ ἀνωτέρω ἀγ-

Ὁ θώραξ, ὅστις καὶ τυγχάνει τὸ σπουδαιότερον ἐξ ὅλων τῶν εὐρημάτων, παρουσιάζει στενὴν ὁμοιότητα μετὰ τὸ χρησιμοποιούμενον εἰς τὰς πινακίδας τῆς Γραμμικῆς Β γραφῆς σχετικὸν ἰδεόγραμμα, μάλιστα δὲ καθ' ὃν τρόπον ἐμφανίζεται τοῦτο εἰς τὰς πινακίδας τῆς Πύλου (βλ. E. BENNETT - C. BLEGEN, *The Pylos*

Εἰκ. 2. Ἡ ὀπισθία ὄψις τοῦ δεξιοῦ «γυάλου» τοῦ θώρακος τῶν Δενδρῶν.

γεῖον περιελάμβανε καὶ διάφορα ἄλλα παραμορφωθέντα ὑπὸ τοῦ βάρους τῆς ἐπιχώσεως ἀντικείμενα, τῶν ὁποίων ἢ ἀποκατάστασις δὲν συνεπληρώθη ἀκόμη, ἀλλὰ τὰ ὁποῖα πιθανώτατα ἀνήκουν εἰς περικημιδὰς. Ἄλλα τεμάχια ἐπὶ τοῦ θώρακος, βαίνοντα χιαστί πρὸς τὸ στήθος, ἀποτελοῦν ἴσως φαρέτραν. Τέλος, ἔξωθι τοῦ ἀγγείου εὐρέθη χαλκοῦς δίσκος κατόπτρου.

Τοιουτοτρόπως, ὁ παρὼν τάφος μετὰ τὰ ἀνωτέρω εὐρήματα δίδει τὴν ὀριστικὴν λύσιν εἰς τὸ ἐπὶ μακρὸν ἀπασχολῆσαν τοὺς ἐρευνητὰς πρόβλημα περὶ τοῦ κατὰ πόσον ὑπῆρχον παρὰ τοῖς Μυκηναίοις χαλκῶ ἀμυντικὰ ὄπλα: εἶναι ἤδη βέβαιον ὅτι τὰ χωρία τοῦ Ἔπους, εἰς ἃ μνημονεύονται τοιαῦτα ὄπλα, δὲν ἀποτελοῦν πάντοτε ἀναχρονισμοὺς ἢ πολὺ περισσότερον μεταγενεστέρας προσθήκας.

Tablets, SH 733-744), συμφωνεῖ δὲ καθ' ὅλα καὶ μετὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ εἴδους τούτου τοῦ ὀπλισμοῦ ὑπὸ τοῦ ΟΜΗΡΟΥ. Ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο φύλλα, ἅτινα ἐκάλυπτον τὸ στήθος καὶ τὴν πλάτην τοῦ πολεμιστοῦ καὶ τὰ ὁποῖα ἠνοίγοντο καὶ ἔκλειον ἐκ τῶν πλαγίων (πρβ. Δ 133, Υ 415: *διπλός ἦντετο θώρηξ*)· ἀνθὲν αὐτῶν προστίθενται εἰς τὴν κορυφὴν τῶν ὤμων δύο καμπυλούμενα ἐλάσματα, τὰ ὑπὸ τοῦ ΟΜΗΡΟΥ (E 99, 189, N 507, 587, O 530, P 314) ἀναφερόμενα *γβάλα*. Εἰς τὸ κάτω μέρος τοῦ θώρακος ὑπάρχοντες τρεῖς ζωστήρες ἔμπρὸς καὶ ἰσάριθμοι ὀπισθεν, ὅσοι ἐμφανίζονται καὶ εἰς τὰς πινακίδας τῆς Πύλου· οἱ ζωστήρες συνεκρατοῦντο μετὰ τῶν διὰ συνδέσμων κατὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ ΟΜΗΡΟΥ (Δ 132-133, Υ 414-415): *ὄθι ζωστήρος ὀχῆες χρύσειοι σύνεχον καὶ διπλός ἦντετο θώρηξ*.

Μὲ τὴν ἀνεύρεσιν τοῦ ἀνωτέρω θώρακος διαφωτίζεται ἤδη καλύτερον καὶ ἐν παλαιότερον εὔρημα ἀπὸ τὸν ὑπ' ἀριθ. 8 θαλαμοειδῆ τάφον τῶν Δενδρῶν, τὸ ὁποῖον ἐχαρακτηρίσθη ὑπὸ τοῦ ἀνευρόντος ὡς κρᾶνος καὶ ὡς τοιοῦτο ἐπιστεύετο ἔκτοτε ὑπὸ τῶν ἀρχαιολόγων (βλ. *New Tombs*, σ. 37 καὶ σ. 119 πίν. I, 1-2). Περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου ἤδη κατὰ τὸ 1958 ὁ Καθηγητὴς κ. Åke Åkestrom μοῦ ἐξέφρασεν ἀμφιβολίας ὡς πρὸς τὸν προορισμὸν του ὡς κρᾶνος λόγῳ τῶν ὑπερβολικῶν αὐτοῦ διαστάσεων, θεωρῶν πιθανώτερον ὅτι πρόκειται περὶ ἐνὸς ἐξαρτήματος θώρακος διὰ τὴν προστασίαν τῶν ὤμων («γύαλον»). Τὴν γνώμην του ταύτην διετύπωσε καὶ εἰς τὴν συναδέλφον Καν Ἀγνήν Σακελλαρίου, ἥτις μετὰ τὴν γενομένην ἤδη ἀποκατάστασιν τοῦ ἰδικοῦ μας θώρακος καὶ μὲ τὴν διακρίνουσαν αὐτὴν ὀξυδέρ-

κειαν ἀντελήφθη τὴν ὀρθότητα τῆς γνώμης τοῦ Åkestrom. Καὶ ὁ ἴδιος δὲ εἰς γενομένην μετ' αὐτῆς ἀντιπαραβολὴν τοῦ τεμαχίου τούτου μὲ τὰ «γύαλα» τοῦ ἰδικοῦ μας θώρακος ἐπέισθην ὅτι αἱ ὑποψίαι τοῦ Åkestrom ἦσαν ἀπολύτως δικαιολογημέναι (εἰκ. 2).

Τὸ παλαιὸν τοῦτο εὔρημα τῶν Δενδρῶν εὔρον κατατεμαχισμένον εἰς τὸ Μουσεῖον Ναυπλίου κατὰ τὴν ἀνάληψιν τῶν καθηκόντων μου εἰς τὴν Ἀργολίδα, μετέφερα δὲ εἰς τὸ Ἑθν. Μουσεῖον τῶν Ἀθηνῶν πρὸς ἀποκατάστασιν του. Μέχρι τῆς στιγμῆς, καθ' ἣν γράφονται αἱ γραμμαὶ αὐταί, ἡ ἀποκατάστασις δὲν ἔχει ἀκόμη συμπληρωθῆ. Φρονῶ ὅμως ὅτι μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τῆς ἐργασίας αὐτῆς θὰ ἀποδειχθῆ καθ' ὅλα ὀρθὴ ἡ γνώμη τοῦ κ. Åkestrom καὶ ἡ διάγνωσις τῆς συναδέλφου Κας Σακελλαρίου.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Μ. ΒΕΡΔΕΛΗΣ